

ТЕРГОВ ОРГАНЛАРИНИНГ ЖИНОЯТЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШИ ЮЗАСИДАН ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАР ТАЖРИБАСИ

Неъматов Азизбек Ғолибжон ўғли

А.Неъматов - Ўзбекистон Республикаси Ички Ишлар Вазирлиги
академияси ўқитувчиси

Аннотация

Мақолада жиноятларнинг олдини олиш бўйича тергов органларига оид халқаро норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва хорижий давлатларнинг илғор тажрибалари таҳлил қилинган, мамлакатимизда тергов органларининг жиноятларнинг олдини олиш соҳасидаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ўрганилган. Тергов органларининг жиноятларнинг олдини олиши билан боғлиқ соҳа олимларининг фикрлари таҳлил қилинган, мақоланинг хулоса қисмида эса тергов органларига оид хорижий давлатларнинг илғор тажрибаларининг ижобий томонларини инобатга олинган ҳолда миллий қонунчилигимизга имплементация қилиш бўйича таклифлар ёритиб берилган.

Аннотация

В статье анализируются международные нормативно-правовые документы и передовой опыт зарубежных стран в отношении органов следствия по предупреждению преступлений, изучаются нормативно-правовые документы органов следствия в сфере профилактики преступности в нашей стране. Проанализированы мнения ученых отрасли, связанные с предупреждением преступлений следственными органами, а в заключительной части статьи выделены предложения по внедрению в наше национальное законодательство с учетом положительных сторон передового опыта зарубежных стран в отношении следственных органов.

Abstract

The article analyzes the international normative legal documents and the best practices of foreign countries regarding the investigation bodies for the prevention of crimes, the normative legal documents of the investigation bodies in the field of crime prevention in our country are studied. The opinions of the scientists of the field related to the prevention of crimes by investigative bodies are analyzed, and in

the concluding part of the article, proposals for implementation into our national legislation are highlighted, taking into account the positive aspects of the best practices of foreign countries regarding investigative bodies.

Калит сўзлар: ҳуқуқ-тартибот, мансабдор шахслар, ахлоқ кодекси, жиноятчиликнинг олдини олиш, жиноят одил судлов, хусусий ажрим жиноятларнинг олдини олиш, жиноят белгилари.

Ключевые слова: правоохранительные органы, должностные лица, этический кодекс, профилактика преступности, уголовное правосудие, частное судебное решение, профилактика преступности, признаки преступности.

Keywords: law enforcement agencies, officials, code of ethics, crime prevention, criminal justice, private judgment, crime prevention, signs of crime.

Мавзунинг долзарблиги. Ҳозирги кунда бирлашган миллатлар ташкилотининг махсус органлари томонидан XXI асрдаги фаолияти давомида муҳофаза қилувчи органларининг жиноятчиликка қарши кураш борасидаги фаолиятига доир стандартлар бугунги кунга қадар бирмунча такомиллашганлигини кўришимиз мумкин. Хориж мамлакатлари мазкур стандартларни ўз миллий қонунчилигига татбиқ этиш орқали қуйидаги вазифаларни ҳал қилмоқдалар:

- бир қанча ёки барча давлатларга хавф туғдирувчи (трансмиллий, трансчегаравий ҳамда глобал) жиноятларни халқаро характердаги жиноятлар сифатида гуруҳларга бўлиш;
- халқаро тавсифга эга жиноятларнинг олдини олиш ва бартараф этиш бўйича тадбирларни марказлаштириш;
- жиноятлар ва жиноятчилар устидан одил судловни ўрнатиш;
- жазонинг муқаррарлигини таъминлаш;
- жиноий ишлар бўйича ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш.

Шу ўринда таъкидлаш лозимки, жиноятчиликка қарши кураш ва унинг олдини олиш бўйича ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ходимларининг касбий масъуллиги халқаро стандартларда алоҳида тарзда белгиланган. Жумладан,

БМТ Бош Ассамблеясида 1979 йилда тасдиқланган “Ҳуқуқ-тартиботни сақлаш бўйича мансабдор шахслар ахлоқ кодекси”нинг 8-моддаси 1-бандида ҳуқуқ-тартиботни сақлаш юзасидан мансабдор шахслар ўзларининг барча имкониятларини фойдаланган ҳолда, жиноятларнинг олдини олишлари ва бундай ҳолатларга ҳар томонлама тўсқинлик қилишлари лозим”лиги белгиланган[1,2].

Халқаро стандартларнинг асосий қисми БМТнинг “Жиноятчиликнинг олдини олиш ва ҳуқуқбузарлар билан муомалада бўлиш тўғрисида”ги Конгрессларда (БМТнинг “Жиноятчиликнинг олдини олиш ва жиноят одил судлов тўғрисидаги Конгресслари” деб аталади) ишлаб чиқилиб қабул қилинган.

Хусусан, бу борада Конгресснинг 2015 йилнинг 12-19-апрель кунлари Қатар пойтахти Доҳа шаҳрида бўлиб ўтган йиғилишида қабул қилинган декларациясида жиноятчиликка қарши курашда жиноятларнинг олдини олиш зарурлигига, шунингдек, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан жиноятларнинг олдини олиш фаолиятини такомиллаштириш зарурлигига алоҳида аҳамият берилган. Бу борада декларацияда қайд қилинганидек, “...бугунги кунда жиноятчиликнинг олдини олишда самарали натижаларга эриши учун жиноятларнинг келиб чиқиш сабабларини чуқур таҳлил қилган ҳолда халқаро стандартларга асосланган равишда кенг кўламли ва инклюзив миллий дастур ва стратегияни қабул қилиш лозим бўлади”.

Мавжуд хориж тажрибасини таҳлил қиладиган бўлсак, бир қатор хорижий давлатларнинг ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларида жиноятчиликка қарши кураш борасида, энг аввало, жиноятларнинг олдини олиш бўйича ишни самарали ташкил қилишга алоҳида эътибор берилганлигини, хусусан, бу борада маҳаллий давлат ҳокимият органларига алоҳида масъулият юклатилганлигини кўриш мумкин. Бу борада шуни ҳисобга олиш лозимки, кўпгина хорижий давлатларда аксарият тергов органлари маҳаллий ва марказий миқёсда фаолият кўрсатади. Аксарият ҳолларда кўпгина жиноятлар маҳаллий ҳокимият органлари таркибига қирувчи полиция бўлинмалари томонидан олиб борилади.

Бу борада “...англо-саксон тизимида қирувчи давлатларда маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни таъминлашга қаратилган фаолияти ҳуқуқбузарликларнинг хавфли оқибатларини бартараф этишга йўналтирилган хавфсизлик чораларини кузда тутати”.

Роман-герман тизимида кирувчи давлатларда “...қонунийлик ва ҳуқуқ тартиботни таъминлаш борасидаги маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг фаолияти ҳам англо-саксон ҳуқуқ тизимида кирувчи давлатларники билан ўхшаш бўлиб, шу билан бирга айрим ўзига хос хусусиятларга ҳам эга”.

Мазкур давлатларда қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни таъминлаш борасида давлат ҳокимияти органларининг ваколатлари ҳажми ва уларга бу юзасидан ҳуқуқни тақдим этиш шакллари турличадир. Хусусан, бу борада Францияда “...маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни таъминлаш борасидаги фаолияти ва ваколатлари қонунчиликда аниқ белгиланган бўлиб, уларнинг қонунда белгиланмаган ваколатларни амалга ошириши тақиқланади. Қонунчиликда маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ўз ваколатларидан ташқарига чиққан ҳолатларда марказий ҳокимият томонидан уларнинг фаолиятига аралашуви кўзда тугилган”.

Хориж давлатлар ҳокимияти органларининг қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни таъминлаш борасидаги фаолиятининг ҳуқуқий асосларини таҳлил қиладиган бўлсак, бу борада “...унитар тизимдаги ҳуқуқий давлатларда бу масалалар қонунлар ва ҳукумат қарорларида, федератив давлатларда эса, Федерация субъектларининг ўзи томонидан қабул қилинган ҳуқуқий ҳужжатларда белгилаб қўйилганлигини кўриш мумкин. Шу билан бирга маҳаллий давлат ҳокимияти органларига қонунчилик ташаббуси ҳуқуқи ҳам кенг тақдим этилган”.

Шу билан бирга АҚШ, Канада, Франция, Италия каби давлатларда тергов органларининг жиноятларни олдини олиш билан боғлиқ фаолияти жиноятчиликка қарши кураш борасидаги давлат сиёсатининг таркибий қисми бўлиб, бу борада ҳуқуқий тарғибот тадбирларидан фойдаланишга алоҳида эътибор қаратилади.

Ривожланган мамлакатларда шахсларни қонунларга риоя этишларини таъминлаш борасида махсус ҳуқуқий-тарғибот дастурлари амалга оширилмоқда. Бу борада Буюк Британияда ҳуқуқбузарликка мойил бўлган шахслар билан маънавий-ҳуқуқий тарғибот ишларини бўйича тарбиячилик тизими йўлга қўйилган. Бу тизимда “...махсус таълим олган шахслар тегишли дастурлар асосида ҳуқуқбузарликка мойил шахслар билан махсус

ўқув-тарбиявий машғулотларни олиб борадилар. Бунда асосан қуйидаги усуллардан фойдаланилади:

- мавжуд муаммоларни ҳуқуқий жиҳатдан ҳал қилиш бўйича тушунтиришлар олиб бориш ва амалий ёрдам бериш;
- индивидуал тарзда суҳбат ўтказиш,
- таълим олиши билан боғлиқ муаммоларга услубий жиҳатдан ёрдам бериш.

Жиноятларнинг олдини олиш борасида хорижий давлатлар қонунчилигини, хусусан, бу борада жиноятчиликка қарши курашга оид жиноий-ҳуқуқий таъсир чораларини қиёсий таҳлил қилиш миллий қонунчиликни такомиллаштириш нуқтаи-назаридан муҳим илмий-амалий аҳамиятга эга. Айниқса, ривожланишнинг ҳуқуқий демократик йўлини танлаган бизнинг давлатимиз учун бу борадаги хорижий қонунчилик ва ҳуқуқни қўллаш амалиётини қиёсий ўрганиш ҳуқуқшунослар олдида турган муҳим вазифадир[3].

Бундан ташқари, мазкур давлатларда жиноятчиликнинг олдини олиш борасида тегишли махсус ихтисослашган органлар фаолият кўрсатади. Хусусан, бу борада "...АҚШда озодликдан маҳрум қилиш жойларида жазо ўтаётган шахсларни шартли равишда озод қилиш бўйича мамлакат Президенти ва штат губернаторлари ҳузурида муддатдан илгари шартли озод қилиш бўйича кенгашлар фаолият кўрсатади".

Жиноят қонунчилигида жазодан ташқари, тарбиявий-ҳуқуқий таъсир чораларига кўпроқ аҳамият бериш Австрия Республикаси жиноят қонунчилигига ҳам хосдир. Австрия Республикаси Жиноят кодексининг 3-бўлими огоҳлантирувчи чораларга бағишланган бўлиб, уларга қуйидагилар киради:

- руҳий касалликка чалинган ҳуқуқбузарларни номуайян муддатга махсус муассасага жойлаштириш,
- алкоголизм ва наркотик истеъмол қилишга мойил шахсларни 2 йилгача махсус муассасаларга жойлаштириш;
- мол-мулкни мусодара қилиш;
- даромадни ундириш; мансабдан четлаштириш.

Умуман олганда, англо-саксон ҳуқуқ тизимига кирувчи давлатларда жиноятчиликка қарши кураш борасидаги давлат сиёсати ўзида жиноий

жазолар ва жиноятнинг ижтимоий хавфли оқибатларини бартараф этишга йўналтирилган хавфсизлик чораларини кузда тугади.

Роман-герман ҳуқуқ тизимига кирувчи давлатларда жиноятчиликка қарши кураш борасидаги давлат сиёсати ҳам англо-саксон ҳуқуқ тизимига кирувчи давлатлар билан ўхшаш бўлиб, шу билан бирга, айрим ўзига хос хусусиятларга ҳам эга роман-герман ҳуқуқ тизимига кирувчи давлатларнинг жиноятчиликка қарши кураш сиёсатини ўрганган олимлардан профессор Х.Джешекнинг фикрича, “Роман-герман ҳуқуқ тизимига кирувчи давлатларда жазони тайинлаш жараёни нафақат жазони белгилаш, балки шартли ҳукм, жиноятнинг олдини олиш, тегишли жазоларни рад қилиш, хавфсизлик ва тузатиш чораларини, мазкур жазолар ва таъсир чоралари устидан назоратни, судланувчини муайян касбий фаолият билан шуғулланишини ташкиллашни ўз ичига олади”.

Юқорида келтириб ўтилган хорижий давлатларнинг ўзига хос бўлган илғор тажрибаларини юртимиз қонунчилигини ҳамда ҳуқуқни қўллаш амалиётини такомиллаштиришда фойдаланиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Тадқиқот давомида тергов органларининг жиноятларни олдини олиш фаолияти билан боғлиқ бир қатор хорижий давлатларнинг амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари ўрганилди. Хусусан:

Қозоғистон Республикасининг амалдаги жиноят-процессуал кодексининг 204-моддасида “Терговчи жиноят иши бўйича иш юритишда жиноят содир этилишига сабаб бўлган ҳолатларни аниқлаб, тегишли давлат органларига, ташкилотларга ёки уларда бошқарув функцияларини бажарувчи шахсларга тегишли чоралар кўриш тўғрисида тақдимнома киритишга ҳақли. Мурожаатлар бир ой муддатда кўрилган чоралар тўғрисида мажбурий хабардор қилинган ҳолда кўриб чиқиши керак”лиги белгиланган. Бизнингча, мазкур нормада бир қатор камчиликлар бор. Масалан тақдимнома бажарилмаган ёки виждонан бажарилмаган тақдирда бошқарув функцияларини бажарувчи шахслар қонунда назарда тутилган жавобгарликка тортилишлари ёки бошқарув функцияларини бажарувчи шахсларнинг аниқ бир доираси ёритиб берилмаган. Тадқиқотимиз давомида бизни ўзига тортган мазкур кодекснинг “Жиноят-процессуал принципларининг аҳамияти” деб номланган 9-моддаси бўлиб, унда “Жиноят-процессуал принципларининг аҳамияти шундан иборатки, уларнинг бузилиши ўзининг моҳияти ва

аҳамиятига кўра иш бўйича олиб борилаётган иш юритишни ҳақиқий эмас деб топишга, бундай иш юритиш жараёнида қабул қилинган қарорларни бекор қилишга ёки суд қарорларини бекор қилишга олиб келади. Ушбу иш бўйича тўпланган материаллар ҳақиқий эмас деб топилади,” деб қайд этилган. Яъни Ўзбекистон Республикасининг амалдаги жиноят-процессуал кодексида мазкур тушунча мавжуд эмас. Жиноятнинг сабабларини ва унинг содир этилишига имкон берган шарт-шароитларни аниқлаш мажбурияти билан боғлиқ бўлган тушунчаларга эга бўлган принцип кўшимча сифатида киритилса, унда юқоридаги принцип тушунчаси муҳим аҳамиятга эга бўлади. Озарбайжон Республикасининг амалдаги жиноят-процессуал кодексининг 221-моддасида “Терговчи дастлабки тергов жараёнида жиноят содир этиш учун зарур шарт-шароитларни яратувчи ҳолатларни (сабаб ва шароитларни) аниқлаши шарт. Бундай ҳолатлар аниқланганда терговчи зарур ҳолларда тегишли юридик шахс ёки мансабдор шахснинг манзилига жиноят содир этиш учун зарур шарт-шароитларни яратувчи ҳолатларни бартараф этиш чораларини кўриш тўғрисида тақдимнома юборади. Терговчининг жиноят содир этиш учун шарт-шароит яратувчи ҳолатларни бартараф этиш чораларини кўриш тўғрисидаги тақдимномасини кўриб чиқиш мажбурий бўлиб, унинг натижаси бир ой муддатда терговчига ёзма равишда хабар қилиниши керак,”лиги белгиланган.

Белорус Республикаси Жиноят-процессуал кодексига мувофиқ Жиноят ишлари бўйича дастлабки тергов Беларус Республикаси Тергов қўмитаси, давлат хавфсизлик органларининг терговчилари томонидан, жиноят ишлари бўйича суриштирувлар ва тергов органлари томонидан амалга оширилади. Беларус Республикаси Жиноят-процессуал кодекси 181-моддасида “Дастлабки тергов барча жиноят ишлари бўйича мажбурийдир, ушбу Кодекс 26-моддасининг иккинчи қисмида назарда тутилган жиноятлар тўғрисидаги ишлар бундан мустасно. Вояга етмаганлар томонидан содир этилган жиноятлар, шунингдек, жиноят содир этилганидан кейин ақли норасо ёки рухий касаллик (норасолик) билан касалланган шахсларнинг ижтимоий хавфли қилмишлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларида назарда тутилган барча ҳолларда дастлабки тергов ҳам мажбурий ҳисобланади”, деб белгиланган.

Бугунги кунда объектив ва субъектив омилларга кўра жиноятларнинг содир этилиш сабаблари ва шарт-шароитларини аниқлаш имконияти чекланганлиги

боис, аксарият ҳолларда сабаб ва шароитлар сифатида асосан маҳалла фаоллари томонидан тарғибот ва тушунтириш ишлари олиб борилмаганлиги кабилар кўрсатилиб, киритилаётган тақдимномаларнинг “шаблон”, яъни бир хил мазмунга ва қолипга тушиб қолганлигида кўриш мумкин.

Мисол учун, бир қатор ўрганилган жинойт ишлари бўйича содир этилган жинойтларнинг турлари ҳамда сабаб ва шарт-шароитлари турлича бўлишига қарамасдан, уларни бартараф этиш тўғрисида киритилган тақдимномаларда фақатгина ҳодиса тафсилоти, айбланувчиларнинг исм-шарифлари ва тақдимнома юбориладиган орган, корхона, муассаса, ташкилотлар ўзгартирилган холос. Бу масаланинг бир томони холос. Иккинчи томони шундаки, тақдимнома қандай талабларга эга ва қайси қисмлардан иборат бўлиши кераклигига ойдинлик киритилмаган. Бу эса тақдимномаларнинг сифати ва манзилли киритилишга ҳам салбий таъсир кўрсатмоқда.

Эътиборли томони шундаки, амалиётда Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 196-моддасида назарда тутилган жавобгарликнинг келиб чиқишини аксарият ҳолларда тақдимнома ёки хусусий ажрим юборган орган ёки мансабдор шахсга тақдимнома ёки хусусий ажрим келиб тушган кундан бошлаб бир ой муддат ичида ёзма равишда жавоб хатини юбориши лозимлиги билан боғлаб тушунилганлиги кузатилади. Баъзида тақдимнома киритилган корхона, муассаса, ташкилот, шунингдек фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг амалдаги ҳуқуқбузарлик сабаблари ва шарт-шароитларини бартараф этиш юзасидан айтарли ҳеч қандай чора-тадбирни амалга оширмаса-да, тақдимнома ёки хусусий ажрим юборган орган ёки мансабдор шахсга жавоб хати юбориш билан кифояланаётганлигини кузатиш мумкин. Натижада тақдимнома ёки хусусий ажрим талабларини бажариш масаласига юзаки ёндашиш келиб чиқмоқда.

Хулоса

1. Айти пайтда назарияда, амалиётда ва миллий қонунчиликда жинойтлар содир этилиши сабаблари ҳамда унга имкон берувчи шарт-шароитларни бартараф этиш бўйича тақдимнома (хусусий ажрим)нинг мазмуни ва моҳияти, қўллаш асослари ва тартиби, уларнинг бажарилишини таъминлаш механизми билан боғлиқ бир қатор муаммо ва камчиликлар мавжуд.

2. Жиноятларнинг олдини олиш соҳасида зарурий чора-тадбирлар етарлича амалга оширилмаяпти ва самарадорлиги таъминланмаяпти, деган хулосага келишга асос яратади.

3. Халқаро шартномаларнинг талабларини давлатимизнинг ҳуқуқни қўллаш амалиётига, шу жумладан, суриштирув, дастлабки тергов ҳамда прокуратура органлари томонидан жиноятларнинг олдини олиш фаолиятига татбиқ этиш муҳим аҳамият касб этади.

Адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 15 январдаги ПФ-10-сон “Жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасини илмий тадқиқ қилиш фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбир”лари тўғрисида Фармони.

2. Неъматов, А. (2022). ЖИНОЯТ САБАБЛАРИ ВА УНИ СОДИР ЭТИЛИШИГА ИМКОН БЕРГАН ШАРТ-ШАРОИТЛАР ТАҲЛИЛИ. Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences, 1(3), 7-10.

3. Неъматов Азизбек Ғолибжон ўғли. (2022). Жиноятнинг сабаблари ва уни содир этилишига имкон берган шарт-шароитларнинг назарий-ҳуқуқий таҳлили. *pedagogs Jurnalі*, 18(1), 90–98.